



STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH

2016, tom 41, s. 83–96

<http://dx.doi.org/10.7163/SOW.41.5>



KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptg.pan.pl



INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl



FINANSOWANIE STRUKTUR KLASTROWYCH W PERSPEKTYWIE 2014–2020 – WNIOSKI DLA KLASTRÓW NA OBSZARACH WIEJSKICH

FINANCING CLUSTER STRUCTURES IN THE PERSPECTIVE OF 2014–2020 – CONCLUSIONS FOR CLUSTERS IN RURAL AREAS

Krystian HEFFNER¹ • Brygida KLEMENS²

¹Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Katedra Gospodarki Przestrzennej
ul. Bogucicka 14, 40–287 Katowice
heffner@ue.katowice.pl

²Politechnika Opolska

Katedra Polityki Regionalnej, Wydział Ekonomii i Zarządzania
ul. Prószkowska 76, 45–758 Opole
b.klemens@po.opole.pl

Zarys treści: W artykule przedstawiono źródła finansowania struktur klastrowych w kontekście propozycji podziału środków europejskich w Polsce na okres 2014–2020. Wskazano także możliwości, uwarunkowania i ograniczenia wsparcia dla inicjatyw klastrowych związane z nowymi celami polityki spójności UE. Celem artykułu jest ocena potencjalnych kierunków wsparcia dla klastrow funkcjonujących na obszarach wiejskich oraz wskazanie możliwych skutków nowej formuły finansowania klastrow dla struktur działających na wsi.

Słowa kluczowe: klastery, klaster, klaster wiejski, finansowanie klastrow, polityka klastrowa, obszary wiejskie.

Wprowadzenie

Klaster uważane są za jedno z narzędzi sprzyjających podnoszeniu konkurencyjności i innowacyjności regionalnej gospodarki. Prawidłowo działające struktury klastrowe generują szereg korzyści zarówno dla swoich członków, jak i dla obszaru występowania (zob. np. Anderson i Rosenkopf 2004, s. 312; Bathelt i in. 2004; Ratajczak-Mrozek 2012, s. 37–41; Heffner i Klemens 2012; Godlewska 2014, s. 50; Klemens 2015a). Jednak aby funkcjonować, potrzebują źródła finansowania.

Zasadniczo wyróżnić można trzy główne możliwości finansowania struktur klastrowych: środki zewnętrzne, wewnętrzne (własne) i mieszane. To struktury klastrowe decydują o swojej polityce finansowej, przy czym zakłada się, że dobrą praktyką jest publiczne

finansowanie (zewnętrzne) skierowane do struktur w fazie embrionalnej oraz wygasające finansowanie publiczne przeznaczone dla tych w fazie rozwoju. Funkcjonowanie „załóżek” struktur klastrowych to okres szczególnie, gdy potencjalni członkowie klastra decydują o uczestnictwie i podejmują strategiczne decyzje co do możliwości kooperacji (nierazko ze swoimi konkurentami). Podejmowane są wówczas działania typu organizacyjnego, społecznego (tzw. działania miękkie) służące budowaniu kapitału społecznego. W okresie rozwoju struktury więzi pomiędzy jej członkami są już wykrystalizowane i można realizować działania inwestycyjne, na które przedsiębiorcy są bardziej skłonni przekazać własne środki.

Celem artykułu jest ocena możliwości wykorzystania przez klastry różnych form wsparcia finansowego w okresie 2014–2020, przy czym wskazano również środki dedykowane strukturom klastrowym funkcjonującym na obszarach wiejskich.

W artykule posłużono się analizą *desk research* danych pierwotnych i wtórnych. Korzystano z literatury i materiałów dostępnych na poziomie regionalnym i krajowym. Wykorzystano także materiały z przeprowadzonych badań empirycznych¹ oraz uzyskane podczas wyjazdów studyjnych do wybranych regionów UE, w których funkcjonują struktury klastrowe².

Polityka rozwoju klastrów – wymiar unijny i krajowy

Jednym z priorytetów Unii Europejskiej w perspektywie do 2020 r. jest gospodarka oparta na wiedzy i innowacji (*EUROPA 2020...*, s. 11). Ma ona napędzać rozwój społeczno-gospodarczy regionów i krajów. Innowacje są traktowane jako znaczący czynnik rozwoju i wzrostu poziomu konkurencyjności nie tylko przedsiębiorstw, ale również jednostek terytorialnych. Ponadto dostrzega się zależność pomiędzy innowacyjną działalnością przedsiębiorstw a zdolnością regionu do transferu wiedzy, rozwoju sektora B+R i wspierania inicjatyw innowacyjnych (por. Matusiak i Stawasz 2001; Zygmunt J. 2013, s. 129 oraz Zygmunt A. 2014, s. 13 i 14). Organizacje i przedsiębiorstwa pozyskują wiedzę z wewnętrznych oraz zewnętrznych zasobów, do których zaliczyć można m.in.: kontrahentów, klientów, kooperantów czy struktury sieciowe. W przypadku klastrów wiedza przepływa pomiędzy członkami sieci głównie za sprawą instytucji naukowo-badawczych, jednostek administracji publicznej oraz innych partnerów, nierazko od kooperantów czy konkurentów (Klemens 2014, s. 41). Klastry są naturalnym obszarem występowania transferu wiedzy i innowacji, gdyż z jednej strony funkcjonowanie struktur o silnym kapitale społecznym stwarza bardzo dobre warunki do kreowania i dyfuzji wiedzy i innowacji, z drugiej strony, czynniki te odgrywają niezwykle istotną rolę w prawidłowym funkcjonowaniu sieci relacji biznesowych (Klemens 2015b, s. 53). Tym samym struktury klastrowe wpisują się w europejską politykę wsparcia rozwoju regionów i państw członkowskich.

¹ Badania przeprowadzono m.in. w ramach grantu promotorskiego nr N N114 301935, pt. *Klastry jako czynnik zwiększający atrakcyjność inwestycyjną regionu, ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego*, w latach 2008–2009. Zostały one uzupełnione w 2015 i 2016 r.

² Były to m.in.: Styria w Austrii, Trydent i Lombardia we Włoszech oraz Nadrenia–Palatynat w Niemczech. Wyjazdy zrealizowała B. Klemens w ramach projektów: „Regionalne Biuro Promocji Klastrów – etap I” (organizator: Akademicki Inkubator Przedsiębiorczości przy Politechnice Opolskiej; 2007 r.); Wyjazd do Niemiec organizowała Fundacja Hertie i Kraj Związkowy Nadrenia–Palatynat w ramach 8. Seminarium Europejskiej Akademii Regionów „Klastry regionalne – rozwój i organizacja” (czerwiec 2008); „Regionalne Biuro Promocji Klastrów – Etap II”, „Regionalne Biuro Promocji Klastrów – Etap III” oraz „Regionalna Platforma Współpracy” – organizatorem był Opolski Park Naukowo-Technologiczny (2009 i 2011 r.); Wyjazd studyjny do Włoch (Południowy Tyrol: 10–13.12.2013 r.) oraz wyjazd szkoleniowy do Mediolanu (Lombardia: 07–11.12.2015 r.) organizowało Opolskie Centrum Rozwoju Gospodarki w ramach projektu Opolska Platforma Innowacji.

Niestety, w regionach wiejskich bardzo rzadko powstają struktury klastrowe skupione na wiedzy i innowacjach – jest to domeną miast, zazwyczaj dużych (Isaksen 2013; Boschma 2004). Na obszarach wiejskich lokują się głównie klastry funkcjonujące w branży turystycznej, agroturystycznej czy rekreacyjno-wypoczynkowej, w agrobiznesie lub branży rolno-spożywczej (por. Śniecińska 2008; Kaliszczak i in. 2008; Kusa 2008). Tego typu struktury służą zazwyczaj wzmocnieniu kapitału społecznego, pobudzeniu aktywności społecznej i gospodarczej lokalnej ludności, ale trudno mówić tu o efekcie skali jak w przypadku dobrze funkcjonujących klastrowych przemysłowych (por. Chorób 2013). Innymi słowy, klastry na obszarach wiejskich nie są predestynowane do otrzymania znaczącego wsparcia z Unii Europejskiej³.

Komisja Europejska (KE) problematyką klastrowych zajmuje się od dłuższego czasu. W komunikacie z 2002 r. występują one jako jedne z kluczowych determinant potencjału gospodarczego współczesnej gospodarki (European Commission 2002). W 2003 r. przyjęto trzy modele realizacji *cluster-based policy* (European Commission 2003), a później (2008) dostrzeżono konieczność wspierania mocnych struktur klastrowych z naciskiem na ich interdyscyplinarność, internacjonalizację współpracy i doskonalenie sposobów zarządzania (European Commission 2008, s. 6–7). W kolejnych latach (2010) zalecono, by przyszłe unijne programy badań i innowacji skupiały się na celach strategii *Europa 2020*, a szczególnie na celu *Unia innowacji* (Komisja Europejska 2010, s. 13). Klastry wskazano jako ważnego beneficjenta wsparcia podkreślając, że powinno ono trafiać głównie do struktur funkcjonujących w ramach inteligentnych specjalizacji regionu (Komisja Europejska 2010). Opracowując narzędzie określające cechy dobrze działających krajowych i regionalnych systemów badań i innowacji, KE wskazała klastry innowacji i wiedzy jako ważny element wspierania komercjalizacji innowacyjnych idei oraz partnerstwa między szkolnictwem wyższym, ośrodkami badawczymi i przedsiębiorstwami na poziomie regionalnym, krajowym i międzynarodowym (Komisja Europejska 2010, s. 38).

Europejska Strategia Wspierania Klastrow na lata 2014–2020 koncentruje się na doskonaleniu zarządzania klastrem (m.in. poprzez szkolenia i certyfikację jakości zarządzania), zachęcaniu do międzynarodowej współpracy (poprzez porozumienia i misje gospodarcze, w tym również z partnerami spoza Europy) oraz do współpracy międzybranżowej (strategiczne partnerstwa klastrowych) (zob. Szymoniuk 2014, s. 217).

W perspektywie 2014–2020 Komisja Europejska wspiera finansowo klastry na trzech poziomach: makro (kraje członkowskie i stowarzyszone), mezo (krajowym) i mikro (regionalnym). Założono, że programy wsparcia w poprzednich latach umożliwiły definowanie klastrowych i ich tworzenie, dlatego w nowym okresie programowania skupiono się na wzmocnieniu rozwoju struktur, które charakteryzują się wysokim potencjałem innowacyjnym i konkurencyjnym w skali regionów lub kraju – tzw. klastrowych kluczowych.

Politykę klastrową w Polsce oparto o zapisy *Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego* (KSRR 2010) oraz *Krajowego Programu Reform Europa 2020* (2011). Wskazano w nich na konieczność wspierania terytorialnych skupisk firm i pobudzania ich rozwoju w stronę dynamicznie funkcjonujących klastrowych, upatrując w nich szansę na stworzenie gospodarek regionalnych konkurencyjnych w skali globalnej⁴. W rekomendacjach odnoszących się do polityki klastrowych do 2020 r. szczególnie nacisk położono na wspieranie inicjatyw oraz koordynatorów klastrowych tak, aby wzmocnić terytorialny kapitał społeczny – np. poprzez działania służące budowie

³ Inaczej sytuacja przedstawia się m.in. w Azji, gdzie dla klastrowych na obszarach wiejskich dedykowane są programy rozwojowo-finansowe. Zob. m.in. *Nepal: Rural Finance...* (2007) oraz J. Ruan i X. Zhang (2009).

⁴ Kwestie dotyczące rozwoju struktur klastrowych poruszone zostały również w *Strategii Rozwoju Kraju 2020* (2012) czy *Strategii innowacyjności i efektywności gospodarki* (2013).

zaufania, transferowi wiedzy, kooperacji (Dzierżanowski 2012, s. 26). W okresie 2014–2020 przewiduje się zasadniczo dwa kierunki oddziaływania na realizację celu polityki klastrowej: zintegrowane wsparcie publiczne dla krajowych i regionalnych klastrów kluczowych oraz wspieranie istniejących i tworzących się klastrów, głównie poprzez płynące z poziomu regionalnego dofinansowanie koordynatorów inicjatyw⁵. Dominować mają działania mobilizujące do oddolnego organizowania struktur klastrowych przez przedsiębiorstwa i instytucje funkcjonujące w ich otoczeniu. Zakłada się, że głównym motorem realizowanych przedsięwzięć powinny być inwestycje prywatne, a wsparcie publiczne ma mieć charakter wygasający i ograniczony w czasie (*Program rozwoju przedsiębiorstw do 2020...*, 2014, s. 115).

Do rozwoju klastrów w Polsce może przyczynić się zmiana ich statusu poprzez zaklasyfikowanie do tzw. Krajowych Klastrów Kluczowych (KKK): W maju 2015 r. ogłoszono pierwszy konkurs o status Krajowego Klastra Kluczowego, a jego uzyskanie zwiększa możliwości pozyskiwania środków finansowych na rozwój inicjatyw⁶. Do konkursu przystąpić mogły klastry o ugruntowanej pozycji na rynku i bogatej historii współpracy, co przeciwdziałać miało udzielaniu wsparcia strukturom, które powstały, by konsumować środki publiczne. Zgodnie z jedną z kluczowych zasad polityki rozwoju klastrów, chodzi o koncentrację wsparcia publicznego na tych o największym potencjale rozwoju i tworzenie silnych, inteligentnych specjalizacji gospodarczych (zob. Dzierżanowski 2012, s. 24). Status KKK przyznawany jest na 3 lata, natomiast sam konkurs jest otwarty, cykliczny i bezpłatny (Klemens 2015a). Na liście klastrów, które pozytywnie przeszły wszystkie etapy Konkursu i otrzymały taki status brak jest klastrów wiejskich, co znacząco ogranicza ich możliwości pozyskania środków zewnętrznych⁷. Wydaje się, że bardziej realnym sposobem pozyskiwania zewnętrznego źródła finansowania będzie uzyskanie przez nie statusu RKK – Regionalnego Klastra Kluczowego, który ma istotne znaczenie dla gospodarki regionu, wybierany jest z poziomu regionalnego w procedurach określonych decyzjami samorządu⁸ i finansowany będzie regionalnie (Dzierżanowski 2012, s. 19).

Źródła i formy finansowania klastrów w nowej perspektywie 2014–2020

Struktury klastrowe mogą być finansowane ze źródeł wewnętrznych, zewnętrznych oraz źródeł łączonych. Można tu mówić o finansowaniu przez czynnik publiczny, wspólnie przez rząd (względnie administrację regionalną) i przemysł oraz ze środków prywatnych. Natężenie tych form zależy od przyjętej przez państwo czy też region polityki wspierania klastrów⁹ oraz przyjętej przez strukturę klastrową polityki finansowej¹⁰. Znamienne jest,

⁵ http://www.pi.gov.pl/klastry/chapter_95885.asp (dostęp 02.09.2015).

⁶ Pełna lista kryteriów oceny wraz z ich objaśnieniami znajduje się w Instrukcji wypełniania Wniosku o nadanie statusu Krajowego Klastra Kluczowego dostępnej na stronie Ministerstwa Gospodarki (dostęp 02.09.2015).

⁷ http://www.pi.gov.pl/PARP/chapter_86197.asp?soid=6701640B52A54EE3A5BCA9CF2EADC9F6 (dostęp 15.12.2015).

⁸ Założeniem jest, aby „projekty uzgodnione przez aktorów regionalnych klastrów kluczowych korzystały z dodatkowych punktów w systemie oceny przy aplikowaniu do różnych programów i działań pomocowych na poziomie regionalnym” (Dzierżanowski 2012, s. 19).

⁹ Np. klastry w Styrii w Austrii otrzymują znaczące (niemal pełne) dofinansowanie ze środków regionalnych, a w przypadku Nadrenii-Palatynatu miasta stają się odbiorcą usług świadczonych przez klastry (kupują usługi i produkty świadczone przez klastry).

¹⁰ Np. część inicjatyw klastrowych funkcjonuje jedynie wtedy, gdy posiada środki zewnętrzne, np. w ramach projektu, podczas gdy inne inicjatywy świadomie pobierają składki członkowskie, chcąc uniezależnić się od cza-

że zazwyczaj źródła finansowania inicjatywy podlegają zmianie w czasie: znaczące dofinansowanie ze środków publicznych w fazie embrionalnej wygasa w posiadających historię strukturach klastrowych (zazwyczaj środek ciężkości położony zostaje na finansowanie własne lub samodzielne poszukiwanie źródeł finansowania). Jednak zaobserwowano, że bez odpowiedniego poziomu finansowania, szczególnie w początkowym okresie, klastery ma nikłe szanse powodzenia (Heffner i Klemens 2011), dlatego właśnie w tym stadium najbardziej potrzebne są środki publiczne. Takie finansowanie powinno jednak mieć ograniczony charakter, najczęściej do około trzech pierwszych lat funkcjonowania (zob. Urbančíková i Burger 2014). Otwartą kwestią pozostaje, jak rozpoznać, które inicjatywy powstają, aby wzmocnić kooperację pomiędzy ich członkami, a które po to, by skorzystać z dodatkowych środków zewnętrznych (np. na promocję), nie przewidując funkcjonowania struktury w przyszłości, czyli po wyczerpaniu środków publicznych.

Wewnętrzne źródła finansowania

Do wewnętrznych źródeł finansowania struktur klastrowych przede wszystkim zaliczyć można: składki członkowskie¹¹, wypracowany zysk z działalności, zysk z koncesji, licencji i patentów, 1% podatku od członków struktury, dochody wynikające z umów najmu i dzierżawy nieruchomości lub ruchomości (jeśli struktura jest ich właścicielem) lub emisji akcji na rynku publicznym czy tzw. *cash pooling* (więcej nt. *cash pooling*: Szewczuk-Stępień i Romaniuk 2011 oraz Heffner i Klemens 2011). Natomiast sposobami na zatrzymanie środków finansowych w inicjatywie są m.in.: optymalizacja opodatkowania (chodzi o ulgi i zwolnienia podatkowe), wybór odpowiedniej formy organizacyjnej podmiotu, amortyzacja, rozliczenia kursowe oraz zwrot nadwyżki podatku.

Tabela 1. Zasoby finansowe klastrow na podstawie analizy benchmarkingowej w latach 2010–2014

Zasoby finansowe klastra	2010	2012	2014
Udział środków własnych pochodzących z samofinansowania w całkowitym budżecie klastra	1,22*	3,86	2,97
Zewnętrzne środki finansowe pozyskane na projekty klastrowe w okresie ostatnich 2 lat	1,16	1,35	0,51
Budżet klastra w przeliczeniu na członków partycypujących w jego finansowaniu.	1,31	1,36	0,53

* Zmienne oznaczają średnie benchmarkingu (skala 1–10) dla badanej grupy.

Źródło: na podstawie: A. Majewska (2015, s. 151)¹².

Benchmarking klastrow w Polsce ujawnił, że udział samofinansowania w całkowitym budżecie klastra spadł w 2014 r. w relacji do 2012 r.¹³ (*Benchmarking...* 2014). Zmniejszyła się również ich aktywność w zakresie pozyskiwania środków zewnętrznych (zob. tab. 1). Klasy wiejskie nie różnią się w tym aspekcie od klastrow zlokalizowanych w miastach.

sowych źródeł finansowania.

¹¹ Ich wielkość zależy od przyjętej strategii funkcjonowania. Mogą być one pobierane np. od wielkości firmy członkowskiej, rodzaju świadczonej przez biuro klastra usługi, rodzaju instytucji członkowskiej (np. inna składka w przypadku przedsiębiorstw, a inna dla jednostek naukowych) lub od zysku uzyskanego z członkostwa w sieci. Przykłady wysokości składek członkowskich w klastrach w Polsce i wybranych państwach Unii Europejskiej zaprezentowane zostały w artykule: Heffner i Klemens 2011.

¹² W kolejnych latach w badaniu udział brała inna liczba klastrow. Autorka uśredniła wartości dla każdego podobszaru. Danych do analizy dostarczyły raporty: *Benchmarking...* 2010; *Benchmarking...* 2012; *Benchmarking...* 2014.

¹³ Nie osiągnął jednak tak słabych wyników jak w 2010 r., będącym początkiem badań benchmarkingowych w Polsce.

Zewnętrzne źródła finansowania

W przypadku zewnętrznych źródeł finansowania na pierwszym miejscu pojawiają się środki projektowe uzyskiwane z funduszy UE. Już w 2008 r. wskazano na potencjalną użyteczność wsparcia publicznego w rozwoju struktur klastrowych i zezwolono na pewne ukierunkowanie środków na ich rozwój (European Commission 2008).

Jako kraj członkowski Unii Europejskiej Polska stała się beneficjentem polityki i programów pomocowych. Wsparcie dla klastrów w nowej perspektywie finansowej przewidziano na poziomie ponadnarodowym – Horizon 2020, COSME¹⁴, krajowym – Program Operacyjny Inteligentny Rozwój (PO IR), Program Operacyjny Wiedza-Edukacja-Rozwój (PO WER), regionalnym – Regionalne Programy Operacyjne Województw (RPO) oraz dodatkowo dla klastrów Polski Wschodniej – Program Operacyjny Polska Wschodnia (PO PW). Dla klastrów funkcjonujących na obszarach wiejskich przewidziano pośrednio wsparcie w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskiej (PROW).

Europejska polityka wspierania klastrów realizowana będzie przy wykorzystaniu środków z programów ramowych COSME oraz Horizon 2020. Program COSME obejmuje dwie inicjatywy wspierające rozwój klastrów: *Cluster Excellence Programme* i *Cluster Internationalisation Programme for SMEs*. Pierwsza służy zwiększeniu liczby klastrów z certyfikatami w zakresie zarządzania oraz podnoszenie kompetencji menedżerów klastrów. Druga ma finansować Europejskie Strategiczne Partnerstwo Klastrów (*European Strategic Cluster Partnerships*), rozwój *European Cluster Collaboration Platform* oraz organizacji międzynarodowych misji gospodarczych¹⁵. Ponadto w ramach COSME finansowana będzie działalność *European Cluster Observatory*, prowadzącego badania i analizy związane z tematyką klastrową (Szymoniuk 2014, s. 218).

Program ramowy Horizon 2020 udziela klastrom wsparcia w ramach filaru *Excellent Science*, w części *Research Infrastructures* (wsparcie infrastruktury badawczej). Uwzględnia klastry w działaniach służących przekształceniu Europy w światowego lidera przemysłu (*Industrial Leadership*). Natomiast w działaniu Innowacje w MŚP (*Innovation in SMEs*) ma wspierać krajową i międzynarodową współpracę przedsiębiorstw MŚP i klastrów z innymi podmiotami generującymi i wdrażającymi innowacje w Europie¹⁶.

W krajowej polityce klastrowej zakłada się, że koncentracja środków publicznych (m.in. środków unijnych) ma wspierać rozwój lokalnych i regionalnych specjalizacji w ramach inicjatyw klastrowych przyjmując, że wsparcia udziela się jednostkom o najwyższym potencjale innowacyjnym (Fabińska 2015, s. 86). W dokumentach strategicznych podkreślono konieczność przejścia od finansowania klastrów przez jednostki publiczne, do modelu partycypacyjno-rynkowego, w którym działanie klastrów powinno być finansowane oddolnie (*Strategia Rozwoju Kraju... 2012; Strategia innowacyjności... 2013*).

Generalnie wsparcie dla inicjatyw klastrowych i koordynatorów klastrów powinno być – co do zasady – alokowane z poziomu regionalnego (Dzierżanowski 2012, s. 26), natomiast w Programie Operacyjnym Innowacyjny Rozwój (PO IR) aplikować będą mogli koordynatorzy Kluczowych Klastrów Krajowych (np. wsparcie na internacjonalizację inicja-

¹⁴ COSME – Program ramowy na rzecz konkurencyjności przedsiębiorstw oraz małych i średnich przedsiębiorstw

¹⁵ D. Frączek, *Klastry w UE w nowej perspektywie finansowej 2014–2020*, artykuł z dnia 13.03.2014, dostępny na stronie http://www.pi.gov.pl/parp/chapter_86197.asp?soid=13B041DE9F5045EC9EBA708D4D698A76 (dostęp 01.12.2015).

¹⁶ Ibidem.

tywy klastrowej). Program Operacyjny Polska Wschodnia stanowi uzupełnienie wsparcia skierowanego do beneficjentów województw: lubelskiego, podkarpackiego, podlaskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego¹⁷.

Dla poziomu regionalnego zarekomendowano, aby poszczególne województwa dokonały priorytetyzacji swojej polityki rozwojowej poprzez wybór regionalnych klastrow kluczowych wyznaczających lub wpisujących się w inteligentne specjalizacje tych regionów i wspierały je za pomocą 16 Regionalnych Programów Operacyjnych¹⁸. Nie zamyka to drogi do udzielania finansowego wsparcia nowym inicjatywom klastrowym, które mogłyby zawiązać się w okresie finansowym 2014–2020.

W ramach PO IR 2014–2020 klastry mogą otrzymać pomoc w zakresie realizacji Osi Priorytetowej I „Wsparcie prowadzenia prac B+R przez przedsiębiorstwa”. Uwzględnione w niej działanie 1.2 „Sektorowe programy B+R” obejmuje swoim zakresem dofinansowanie udzielane na realizację projektów, które obejmują badania przemysłowe i prace rozwojowe lub prace rozwojowe. Wsparcie kierowane jest na projekty wpisujące się w Krajową Inteligentną Specjalizację. Inicjatorem wspólnego przedsięwzięcia powinna być grupa przedsiębiorstw, które występują w imieniu branży (np. inicjatywa klastrowa). W ramach osi priorytetowej II „Wsparcie otoczenia i potencjału przedsiębiorstw do prowadzenia działalności B+R+I” realizowane będzie działanie 2.3 „Proinnowacyjne usługi dla przedsiębiorstw”, którego poddziałanie 2.3.3 „Umiejscowienie Krajowych Klastrow Kluczowych” obejmuje dofinansowanie kompleksowych usług wspierających wprowadzanie na rynki zagraniczne oferty klastra i/lub jego członków, ze szczególnym uwzględnieniem produktów zaawansowanych technologicznie¹⁹ (*Szczegółowy Opis Osi Priorytetowych Programu Operacyjnego Inteligentny Rozwój...* 2015).

W ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój (PO WER) 2014–2020 w sposób bezpośredni wskazano na klastry w II osi priorytetowej „Efektywne polityki publiczne dla rynku pracy, gospodarki i edukacji”. W działaniu 2.2 „Wsparcie na rzecz zarządzania strategicznego przedsiębiorstw oraz budowy przewagi konkurencyjnej na rynku” wskazano na możliwość finansowania zadań polegających m.in. na opracowaniu analizy potrzeb rozwojowych MSP, które nie posiadają planu lub strategii rozwoju, w tym m.in.: identyfikacja potencjalnych odbiorców wsparcia (np. klastrow) czy też przygotowanie propozycji planów rozwojowych na poziomie grup przedsiębiorstw, np. branż, terytoriów, grup kooperujących w ramach łańcucha dostaw, klastrow lub w odniesieniu do inteligentnych specjalizacji. W działaniu 2.9 „Rozwój ekonomii społecznej” wskazano na wsparcie tworzenia i rozwoju ponadregionalnych sieci podmiotów ekonomii społecznej, w tym partnerstw czy klastrow oraz włączanie podmiotów ekonomii społecznej w funkcjonujące już sieci, partnerstwa i klastry podmiotów gospodarczych działających na rynku komercyjnym (*Szczegółowy Opis Osi Priorytetowych Programu Operacyjnego Wiedza...* 2015).

Możliwości finansowania struktur klastrowych w ramach PO IG oraz PO WER obejmują cały kraj, co oznacza, że klastry na obszarach wiejskich również mogą sięgać do tych źródeł. Są jednak poważne ograniczenia – problemem może być zakres ich finansowania

¹⁷ Więcej: http://www.pi.gov.pl/klastry/chapter_95885.asp (dostęp 02.09.2015).

¹⁸ http://www.pi.gov.pl/klastry/chapter_95885.asp (dostęp 02.09.2015).

¹⁹ Usługi skierowane do członków Krajowych Klastrow Kluczowych: a) wspomagające internacjonalizację oferty klastra; b) związane z aktywizacją członków klastra w obszarze internacjonalizacji, tworzeniem sieci kontaktów, wymianą wiedzy z partnerami zagranicznymi, współpracą międzynarodową, zwiększeniem widoczności klastra na rynkach międzynarodowych.

(np. wymóg posiadania statusu Krajowego Klastra Kluczowego czy też konieczność wpisywania się w Krajową Inteligentną Specjalizację), co sprawia, że klaustry wiejskie w niewielkim stopniu będą mogły sprostać tym wymogom.

Inaczej przedstawia się sytuacja dofinansowania z Programu Operacyjnego Polska Wschodnia (PO PW) czy Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW). Tutaj tereny wiejskie są kluczowym obszarem wsparcia, co oznacza, że funkcjonujące struktury klastrowe mogą liczyć na pomoc.

W PO PW nie występuje pojęcie klastra, są jednak odniesienia do konsorcjów (powiązań kooperacyjnych), można więc domniemywać, że dotyczy to również struktur klastrowych. W osi priorytetowej I „Przedsiębiorcza Polska Wschodnia” działanie 1.3 „Ponadregionalne powiązania kooperacyjne” zawiera dwa poddziałania umożliwiające uzyskiwanie środków finansowych przez struktury klastrowe. Pierwsze (1.3.1 „Wdrażanie innowacji przez MSP”) jest interwencją skierowaną do MŚP – działających w ramach ponadregionalnych powiązań kooperacyjnych – polegającą na zwiększeniu ich potencjału w zakresie zdolności do realizowania procesów innowacyjnych (np. tworzenie innowacyjnych produktów). Drugie (1.3.2. „Tworzenie sieciowych produktów przez MŚP”) przewiduje wsparcie konsorcjów MŚP w zakresie tworzenia i rozwoju produktów sieciowych w zakresie regionalnych inteligentnych specjalizacji obejmujących co najmniej dwa województwa Polski Wschodniej. Na wsparcie liczyć mogą przedsięwzięcia integrujące działalność MŚP w obrębie konsorcjów (minimum 10 MŚP w konsorcjum). Priorytetowo mają być traktowane projekty z obszarów wiejskich lub angażujące MŚP z siedzibą na obszarach wiejskich (*Szczegółowy Opis Osi Priorytetowych Programu Operacyjnego Polska Wschodnia...* 2015).

W ramach PROW 2014–2020 wsparciu klastrowi poświęcono działanie 16. „Współpraca”, a w sposób szczególny poddziałanie 16.1 „Wsparcie tworzenia i działania grup operacyjnych EPI na rzecz wydajnego i zrównoważonego rolnictwa”, które dotyczy „tworzenia i funkcjonowania grup operacyjnych na rzecz innowacji (EPI) oraz realizacji przez te grupy projektów, które prowadzą do opracowania nowych rozwiązań w zakresie nowych produktów, praktyk, procesów, technologii, metod organizacji i marketingu w sektorach: rolnym, spożywczym i leśnym”. Wśród beneficjentów wymieniono klaustry, które mogą korzystać ze wsparcia w ramach działania, o ile spełniają warunki odnoszące się do grup operacyjnych na rzecz innowacji.

Kolejną grupą docelową wsparcia w ramach PROW są grupy producenckie²⁰ (działanie 3 „Systemy jakości produktów rolnych i środków spożywczych” i poddziałanie 3.2 „Wsparcie działań informacyjnych i promocyjnych realizowanych przez grupy producentów na rynku wewnętrznym”), gdzie pomoc może być przyznana zespołowi promocyjnemu, którego członkowie uczestniczą w wytwarzaniu produktu rolnego lub środka spożywczego przeznaczonego do spożycia przez ludzi, wytwarzanego w ramach systemów jakości. Inne możliwe źródło dofinansowania wskazane zostało w działaniu 9. „Tworzenie grup i organizacji producentów”, szczególnie w sferze rolnictwa i leśnictwa (9.1). Wprawdzie bezpośrednio nie wspomina się o klastrach, ale w produkcji rolnej często mogą one mieć formę np. grup producenckich (PROW 2014; Kowalska 2010). Nie należy również pomijać wsparcia dla Lokalnych Grup Działania, które często stają się podstawą do funkcjonowania klastrowi m.in. w branży spożywczej czy turystycznej²¹.

²⁰ Dotyczy to również organizacji producentów, organizacji międzybranżowych, organizacji branżowych, konsorcjów, stowarzyszeń, kółek rolniczych, rolniczych zrzeszeń branżowych, spółdzielni i izb gospodarczych.

²¹ Np. klastru turystycznego „Bory Tucholskie” powstał na bazie LGD „Bory Tucholskie”.

Finansowanie zewnętrzne dla inicjatyw klastrowych nie musi oznaczać jedynie środków projektowych. Władze lokalne i regionalne mogą partycypować w kosztach funkcjonowania struktur klastrowych, m.in. w postaci udzielania zwolnień lub ulg podatkowych oraz finansowego wsparcia²². Mogą być również publicznym odbiorcą usług lub produktów klastra²³, użyczać pomieszczenia lub sprzęt, realizować inwestycje infrastrukturalne, tworzyć strefy aktywności gospodarczej, zadbać o utworzenie specjalnej strefy ekonomicznej lub realizować działania w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego.

Łączone formy finansowania

Utrzymywanie funkcjonowania struktury klastrowej jedynie ze środków zewnętrznych (publicznych) może być problematyczne, gdyż projekty realizowane są przez krótki czas, a dodatkowo nie ma ciągłości w konkursach o dofinansowanie tego typu inicjatyw. Analiza zapisów programów operacyjnych wskazuje, że finansowanie klastrowych będzie miało charakter krótkookresowy i służyć będzie konkretnym rodzajom aktywności (np. internacjonalizacja klastra, lepsze zarządzanie strukturą). Istnieje również niebezpieczeństwo, że środki projektowe mogą wygasnąć, a na następny konkurs trzeba będzie długo czekać. Nie ma też pewności, czy opracowany wniosek o dofinansowanie uzyska pozytywną ocenę. Ponadto jest to swoistego rodzaju uzależnienie od czynników zewnętrznych. Z drugiej strony, finansowanie struktury jedynie ze środków własnych jest trudne, zwłaszcza w początkowym okresie funkcjonowania inicjatywy, gdyż bardzo często jej członkowie nie dostrzegają korzyści z dodatkowo lokowanych środków finansowych. Może również pojawić się konflikt interesów i niezgodność opinii w sprawie kierunków wydatkowania środków.

Dobrze funkcjonujące struktury klastrowe najczęściej łączą finansowanie zewnętrzne z wewnętrznym, pozyskując dodatkowe środki, ale nie uzależniając od nich swojego funkcjonowania. Część animatorów inicjatyw klastrowych wychodzi z założenia, że zewnętrzne finansowanie hamuje kreatywność i ugruntowuje raczej pasywną, a nawet rozczeniową postawę przedsiębiorców. Okres programowania 2007–2013 ujawnił problem tworzenia struktur klastrowych w celu pozyskania środków finansowych przeznaczonych na ten cel. Po wygaśnięciu finansowania niejednokrotnie brakowało pomysłów na funkcjonowanie inicjatyw, środków na zatrudnienie koordynatora czy też chęci współdziałania. Z drugiej strony, angażując środki własne całkowicie zrozumiałe jest osiągnięcie zysku i dążenie do niego. Warto jednak pamiętać, że zewnętrzne środki przydatne są zwłaszcza przy dużych i kosztownych inwestycjach, takich jak np. zakup sprzętu, budowa laboratorium, jak i działaniach miękkich (nie każdy chętnie wyda własne środki pieniężne na wyjazd lub spotkanie nieformalne) – klastry wiejskie rzadko działają w takiej skali. Dlatego

²² Działania takie są rzadko realizowane przez władze samorządowe, głównie z powodu obaw związanych z posądzeniem o korupcję, stronnictwość lub nepotyzm. Mają one obowiązek zarządzać środkami publicznymi w sposób racjonalny, realizując zadania własne zapisane np. w ustawie o samorządzie gminnym. Nie wynika z nich konieczność finansowego wspierania przedsiębiorczości, a udzielanie wsparcia przedsiębiorcom działającym w danej branży jest niezgodne z przepisami o przeciwdziałaniu konkurencji. Pomoc musiałaby zostać skierowana do wszystkich przedsiębiorców (np. obniżenie górnych stawek w podatkach i opłatach lokalnych w części dot. prowadzenia działalności gospodarczej), w przeciwnym wypadku nosi znamiona pomocy publicznej. Ponadto budżety JST są kontrolowane przez różne instytucje (np. regionalne izby obrachunkowe), co skutkuje dużą ostrożnością we wspieraniu niestandardowych działań (Heffner i Klemens 2011).

²³ Przykład Morawsko-Śląskiego Klastra Drzewnego, którego członkowie podejmowali próby przekonywania władz lokalnych o wyższości drewna jako materiału budulcowego w budownictwie komunalnym. Źródło informacji: inż. Arnošt Kudělka, 8. Seminarium Europejskiej Akademii Regionów, Höhr-Grenzhausen Niemcy, 3–5.06.2008 r.

najlepszym rozwiązaniem jest dywersyfikacja źródeł finansowania, z naciskiem na oparcie funkcjonowania struktury na środkach wypracowywanych wewnętrznie, np. składkach członkowskich²⁴.

Najnowsze badania klastrowe w Polsce dowodzą, że ich menedżerowie przykładają dużą wagę do udziału środków własnych w finansowaniu inicjatyw. Niestety w okresie 2012–2014 zaobserwowano spadek skłonności członków klastrowe do partycypacji w kosztach ich funkcjonowania, co ocenić należy jako zjawisko niekorzystne (*Benchmarking...* 2014). Klasy wiejskie nie wyróżniają się w tej kwestii i ich zachowanie jest podobne jak w przypadku klastrowe miejskich.

Podsumowanie – wnioski dla klastrowe na obszarach wiejskich

Prężnie działające struktury klastrowe generują szereg korzyści zarówno dla swoich członków, jak i dla miejsca występowania. Jest to istotne zwłaszcza dla obszarów o mniejszym potencjale rozwojowym, a zakłada się, że obszary wiejskie do takich należą. Wsparcie tworzenia i funkcjonowania struktur klastrowe może więc przyczynić się do rozwoju aktywności i przedsiębiorczości na obszarach wiejskich.

Efektywność funkcjonowania klastrowe ma bezpośredni związek z źródłami finansowania. Analizując dane krajowe i zagraniczne zaobserwowano, że wiele inicjatyw klastrowe upadło już w fazie embrionalnej. Przyczyn jest wiele, m.in. niezrozumienie idei kooperacji przez członków inicjatywy, niechęć do współpracy, brak czasu na dodatkową aktywność, brak wymiernych efektów funkcjonowania struktury i w rezultacie zrażenie się do tej formy współpracy czy brak środków finansowych na realizację działań. Dlatego tak ważny jest dobór odpowiednich źródeł finansowania. Najbardziej pożądane przez większość struktur klastrowe są środki zewnętrzne, publiczne. Ich pozyskanie i wykorzystanie ma zarówno dobre, jak i złe strony. Wśród pozytywów wymienić można np. możliwość finansowania spotkań i funkcjonowania biura klastra, co ułatwia działanie zwłaszcza w początkowej fazie, kiedy to potencjalni członkowie klastra podejmują decyzje o przystąpieniu i o możliwościach kooperacji. Dlatego podkreśla się, że finansowanie zewnętrzne jest pożądane w embrionalnym stadium rozwoju struktury. Jednakże menedżerowie wielu struktur klastrowe, w tym również klastrowe wiejskich, wskazują że zewnętrzne środki działają zniechęcająco w obszarze przedsiębiorczości i aktywności członków. Ponadto przedsiębiorcy przyzwyczajają się, że otrzymują pewne usługi za darmo, co pobudza postawę roszczeniową. Jednakże największym minusem zewnętrznych, publicznych środków na działanie klastra jest funkcjonowanie w rytm konkursów projektowych. Wiele inicjatyw sięgało po środki finansowe, konsumowało je, a następnie przechodziło w stan hibernacji, oczekując kolejnych konkursów projektowych. Problem ten dotyczy również klasy wiejskie.

Na obszarach wiejskich działają klasy głównie w branży turystycznej (w tym agroturystycznej), spożywczej czy rekreacyjno-wypoczynkowej, a ich głównym celem jest budowanie kultury kooperacji, pobudzanie aktywności społecznej i gospodarczej lokalnej ludności (Piątyśzek-Pych 2013). Nie osiągają one efektu skali, jak w przypadku dobrze

²⁴ Za granicą w długo funkcjonujących strukturach klastrowe przyjęto zasadę, że w ramach składki otrzymuje się pakiet usług podstawowych, natomiast dodatkowe działania mogą być finansowane indywidualnie. Przykładowo, do usług podstawowych zaliczyć można reklamę w folderach i na stronie WWW inicjatywy, a do działań dodatkowych większą powierzchnię wystawienniczą na targach branżowych bądź usługi prawne. Każdorazowo zakres działań określany jest przez biuro inicjatywy klastrowe.

funkcjonujących klastrowych przemysłowych. W perspektywie 2014–2020 położono szczególny nacisk na wsparcie transferu wiedzy i innowacji, a klastry stanowią naturalną sferę występowania tego procesu w dużej skali. Jednakże struktury klastrowe na obszarach wiejskich rzadko skupione są na wiedzy i innowacjach, tym samym nie są wskazywane jako inicjatywy, które mogą otrzymać znaczące wsparcie z Unii Europejskiej w perspektywie 2014–2020.

Polityka UE w zakresie wsparcia struktur klastrowych uległa zmianie w stosunku do poprzedniej perspektywy finansowej, bowiem założono, że nowy okres programowania ma służyć wzmocnieniu rozwoju struktur o wysokim potencjale innowacyjnym i konkurencyjnym w skali regionów lub krajów – tzw. klastrow kluczkowych. Z analizy zapisów dotyczących zakwalifikowania struktury jako KKK czy też RKK można wnioskować, że klastry na obszarach wiejskich mają ograniczone szanse takiej kwalifikacji.

W ramach PO IG i PO WER nie ma formalnych ograniczeń dla uzyskania wsparcia dla klastrow z obszarów wiejskich. Programy obejmują cały kraj, co oznacza, że klastry wiejskie teoretycznie również mogą sięgać do tych źródeł. Problemem może być jednak zakres finansowania klastrow (np. wymóg posiadania statusu KKK czy też konieczność wpisywania się w Krajową Inteligentną Specjalizację), co oznacza, że struktury klastrowe na obszarach wiejskich w niewielkim stopniu będą mogły sprostać tym wymogom.

Inaczej wygląda dofinansowanie w ramach Programu Operacyjnego Polska Wschodnia (PO PW) i Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW), gdzie wsparcie jest kierowane głównie na obszary wiejskie, a i struktury klastrowe mogą tu liczyć na pomoc. PROW w poddziałaniu 16.1 wprost wskazuje klastry jako beneficjentów wsparcia, natomiast w poddziałaniu 3.2 wskazuje na udzielanie wsparcia grupom producenckim, które w sferze produktów rolnych często traktowane są jak klastry.

Aktualne badania klastrow w Polsce wskazują większą świadomość znaczenia udziału środków własnych w finansowaniu inicjatyw, tym niemniej w latach 2012–2014 zaobserwowano coraz mniejszą skłonność członków klastrow do partycypacji w kosztach ich funkcjonowania²⁵. Pojawienie się takiego trendu to zjawisko niekorzystne dla integracji gospodarczej obszarów wiejskich.

Literatura

Anderson P., Rosenkopf L., 2004, *Global recombination: cross-border technology and innovation management*, [w:] H. Gatignon, J.R. Kimberly, R. Gunter (red.), *The INSEAD - Wharton Alliance on Globalizing. Strategies for Building Successful Global Businesses*, Cambridge University Press, Cambridge.

Bathelt H., Malmberg A., Maskell P., 2004, *Clusters and knowledge: local buzz, global pipelines and the process of knowledge creation*, *Progress in Human Geography*, 28, 1, s. 31–56.

Benchmarking klastrow w Polsce – 2010. Raport z badania, 2010, Zespół Sektora Publicznego Deloitte Business Consulting SA, PARP, Warszawa.

Benchmarking klastrow w Polsce – edycja 2012. Raport z badania, 2012, J. Hołub-Iwan (red.), PARP, Warszawa.

Benchmarking klastrow w Polsce – Raport ogólny, 2014, PARP, Warszawa.

²⁵ Zob. *Benchmarking klastrow w Polsce 2010, 2012 i 2014*.

- Boschma R.A.**, 2004, *Competitiveness of Regions from an Evolutionary Perspective*, *Regional Studies*, 38, 9, s. 1001–1014.
- Chorób R.**, 2013, *Czynniki warunkujące rozwój i funkcjonowanie innowacyjnych struktur integracyjnych w agrobiznesie*, *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 15, 6, s. 45–49.
- Dzierżanowski M.** (red.), 2012, *Kierunki i założenia polityki klastrowej w Polsce do 2020 roku. Rekomendacje Grupy roboczej ds. polityki klastrowej*, PARP, Warszawa.
- EUROPA 2020. *Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającemu włączeniu społecznemu*, 2010, nr KOM (2010) 2020 wersja ostateczna, Komunikat Komisji, Komisja Europejska Bruksela.
- European Commission 2002, *Industrial Policy in an Enlarged Europe*, Brussels.
- European Commission, 2003, *European Trend Chart on Innovation, Thematic Report – Cluster Policies*, Brussels.
- European Commission, 2008, *Towards world-class clusters in the European Union. Implementing the broad-based innovation strategy*, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM(2008) 652 final, Brussels.
- Fabińska M.**, 2015, *Klasy w nowej perspektywie programowej 2014–2020*, [w:] J. Sokołowski, A. Żabiński (red.), *Polityka ekonomiczna*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 402, s. 84–94.
- Godlewska S.**, 2014, *Klasy jako katalizator rozwoju gospodarczego i myśli innowacyjnej*, *Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie*, 4, s. 46–54.
- Heffner K., Klemens B.**, 2011, *Możliwości współfinansowania struktur klastrowych w teorii i praktyce*, [w:] A. Łuczyszyn (red.), *Możliwości finansowania rozwoju jednostek samorządu terytorialnego w Polsce*, *Zeszyty Naukowe*, 31, Wyższa Szkoła Zarządzania i Finansów we Wrocławiu, Wrocław, s. 111–129.
- Heffner K., Klemens B.**, 2012, *Struktury klastrowe w gospodarce przestrzennej – wybrane korzyści i problemy rozwoju w skali lokalnej i regionalnej*, [w:] S. Korenik, A. Dytała (red.), *Przestrzeń a rozwój*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 241, Wrocław, s. 56–64.
- Isaksen A.**, 2013, *Knowledge-based Clusters and Urban Location: The Clustering of Software Consultancy in Oslo*, [w:] A. Cumbers, D. McKinnon (red.), *Clusters in Urban and Regional Development*, Routledge, Abingdon, s. 187–204.
- Kaliszczak L., Grzebyk M., Walenia A.**, 2008, *Proces tworzenia klastra rolno-spożywczego*, [w:] D. Bobrecka-Jamro, W. Jastrzebska, E. Szpunar-Krok, B. Tuziak (red.), *Klasy w agrobiznesie. Uwarunkowania funkcjonowania i wpływ na rozwój lokalnej przedsiębiorczości*, Difin, Warszawa.
- Klemens B.**, 2012, *Polityka wspierania struktur klastrowych na poziomie Unii Europejskiej i Polski*, *Barometr Regionalny. Analizy i Prognozy*, 2, 28, Zamość.
- Klemens B.**, 2014, *Koncepcja klastrów a zagadnienia transferu wiedzy w perspektywie 2014–2020*, *Barometr Regionalny*, 2, 12, Zamość.
- Klemens B.**, 2015a, *Klasy turystyczne i ich rola w rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] W. Kamińska (red.), *Uwarunkowania rozwoju turystyki. Wybrane problemy*, *Biuletyn KPZK PAN*, 256, Warszawa, s. 27–52.
- Klemens B.**, 2015b, *Wpływ kapitału społecznego i sieciowania na rozwój innowacji wśród przedsiębiorstw*, [w:] K. Malik, Ł. Dymek (red.), *Efektywny transfer wiedzy z nauki do przemysłu w województwie opolskim. Uwarunkowania skutecznej współpracy*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.

- Komisja Europejska, 2010, *Projekt przewodni strategii Europa 2020 Unia innowacji*, Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów, SEC (2010) 1161, COM (2010) 546 wersja ostateczna, Bruksela.
- Kowalska A.**, 2010, *Jakość i konkurencyjność w rolnictwie ekologicznym*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010–2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie*, 2010, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Krajowy Program Reform Europa 2020*, 2011, Rzeczpospolita Polska, Warszawa, kwiecień 2011.
- Kusa R.**, 2008, *Uwarunkowania rozwoju klastrow turystycznych*, [w:] *Zarządzanie gospodarkami opartymi na wiedzy*, Kraków, http://www.zarz.agh.edu.pl/rkusa/ZZ_P28_08'%20UwarunkowaniaRozwojuKlastrowTurystycznych.pdf
- Majewska A.**, 2015, *Uwarunkowania funkcjonowania klastrow w Polsce w latach 2010–2014*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Zarządzanie, XLII, 1, s. 147–160.
- Matusiak K.B., Stawasz E.**, 2001, *Otoczenie instytucjonalne małych firm innowacyjnych*, [w:] K.B. Matusiak, E. Stawasz, A. Jewtuchowicz (red.), *Zewnętrzne determinanty rozwoju innowacyjnych firm*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 51–52.
- Nepal: Rural Finance Sector Development Cluster Program*, 2007, Asian Development Bank.
- Nowakowska A., Przygodzki Z., Sokołowicz M.E.**, 2011, *Region w gospodarce opartej na wiedzy*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Piątyszek-Pych A.**, 2013, *Rola samorządu terytorialnego w realizacji polityki rozwoju opartej na klastrach*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 786: *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, 64/2 (2013), Szczecin, s. 151–158.
- Plawgo B.**, 2014, *Benchmarking klastrow w Polsce – edycja 2014. Raport z badań*, PARP, Warszawa.
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2014.
- Program Rozwoju Przedsiębiorstw do 2020 r. projekt, Program wykonawczy do Strategii Innowacyjności i Efektywności Gospodarki*, 2013, Ministerstwo Gospodarki, Departament Innowacji i Przemysłu, Warszawa.
- Ratajczak-Mrozek M.**, 2012, *Motywy współpracy przedsiębiorstw z podmiotami zagranicznymi*, Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie, 3, s. 37–41.
- Ruan J., Zhang X.**, 2009, *Finance and Cluster-Based Industrial Development in China*, *Economic Development and Cultural Change*, 58, s. 143–164.
- Strategia innowacyjności i efektywności gospodarki „Dynamiczna Polska 2020”*, 2013, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa.
- Strategia Rozwoju Kraju 2020. Aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo*, 2012, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Szczegółowy Opis Osi Priorytetowych Programu Operacyjnego Inteligentny Rozwój na lata 2014–2020*, Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa, 22 października 2015.
- Szczegółowy Opis Osi Priorytetowych Programu Operacyjnego Polska Wschodnia na lata 2014–2020*, Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa, 5 listopada 2015.
- Szczegółowy Opis Osi Priorytetowych Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój na lata 2014–2020*, Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa, 22 października 2015.
- Szewczuk-Stępień M., Romaniuk U.**, 2011, *Analiza finansowa z uwzględnieniem wsparcia z UE możliwości powstawania oraz rozwoju klastrow w województwie opolskim. Ocena ekspercka*, [w:] W. Duczmał, W. Potwora (red.), *Uwarunkowania i możliwości rozwoju klastrow i inicjatywy klastrowych w województwie opolskim. Ocena ekspercka*, Klastry i inicjatywy klastrowe w województwie opolskim, 3, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu, Opole, s. 191–242.

- Szymoniuk B.**, 2014, *Polityka klastrowa – dobrodziejstwo czy przekleństwo dla polskich klastrów?*, [w:] J. Rymarczyk, M. Domiter, W. Michalczyk (red.), *Przemiany strukturalne i koniunkturalne na światowych rynkach*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 369, 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław.
- Śniecińska, K., 2008, *Rozwój agroturystyki i turystyki wiejskiej przy wykorzystaniu Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) na lata 2007–2013*, [w:] M. Jalinik (red.), *Innowacje w rozwoju turystyki*, Wyd. Politechniki Białostockiej, Białystok, s. 394–404.
- Urbančíková N., Burger P.**, 2014, *Financing Clusters from Public Funds in the European Countries*, *Journal of Applied Economic Sciences*, 9 (1), s. 148–157.
- Zygmunt A.**, 2014, *R&D Expenditures in Poland. Voivodship Perspective*, *Barometr Regionalny. Analizy i Prognozy*, 12, 2, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu, Zamość.
- Zygmunt J.**, 2013, *Innowacyjność przedsiębiorstw a rozwój regionu na przykładzie województwa opolskiego*, *Barometr Regionalny. Analizy i prognozy*, 11, 3, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu, Zamość.

Summary

The article presents sources of financing cluster structures in the context of the proposed distribution of European funds in Poland for the period of 2014-2020. Possibilities, conditions and limitations for supporting cluster initiatives related to the new EU cohesion policy objectives were also indicated. The article aims to assess potential directions for supporting clusters operating in rural areas and identifies possible effects of the new mode of cluster financing for structures operating in the countryside.